

РОЗДІЛ 5 ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 322

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

STATE-CHURCH AND INTER-CONFESSIONAL RELATIONS IN UKRAINE (POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS)

Палінчак М.М.,
*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Сучасна релігійна ситуація в Україні має свої особливості, адже на неї певний відбиток накладає політика щодо релігії і церкви, яка проводилася у минулому, зокрема під час перебування України у складі Радянського Союзу.

Ключові слова: релігія, держава, церква.

Современная религиозная ситуация в Украине имеет свои особенности, ведь на нее определенный отпечаток накладывает политика в отношении религии и церкви, которая проводилась в прошлом, в частности во время пребывания Украины в составе Советского Союза.

Ключевые слова: религия, государство, церковь.

The current religious situation in Ukraine has its own peculiarities, because it is influenced by the policy regarding religion and the church, which was conducted in the past, in particular, during Ukraine's stay in the Soviet Union.

Key words: religion, state, church.

Постановка проблеми. Сучасна релігійна ситуація в Україні має свої особливості, адже на неї певний відбиток накладає політика щодо релігії і церкви, яка проводилася у минулому, зокрема під час перебування України у складі Радянського Союзу.

Метою статті є аналіз сучасної релігійної ситуації в Україні, яка має свої особливості, адже на неї певний відбиток накладає політика щодо релігії і церкви, яка проводилася у минулому, зокрема під час перебування України у складі Радянського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Невдалі спроби на початку ХХ століття створити свою державу не дали Україні можливості визначати власну внутрішню і зовнішню політику, стратегію, основні засади, напрями та механізми здійснення релігійної політики. Перебуваючи у складі Радянського Союзу, український народ змушений був впродовж майже сімдесяти років жити за законами, які розроблялися у Москві, а не у Києві.

Основоположним документом, яким у СРСР визначалися відносини церкви і держави, був Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (23 січня 1918 р.). Згідно з цим документом припинялося державне та місцеве

фінансування релігійних організацій, скасовувалися релігійна присяга або клятва. З усіх державних документів вилучалися дані про релігійну належність громадян, діяльність державних установ не супроводжувалася церковними обрядами та церемоніями. Ведення актів громадянського стану передавалося до відання світської влади. Заборонялося викладання релігійних віровчень, дозволялося лише приватне навчання релігії. Усі релігійні організації позбавлялися статусу юридичної особи та права власності. Їх культові споруди, майно, земля були націоналізовані. За рішенням органів місцевої влади окремі культові будівлі і майно могли надаватися релігійним громадам у користування [1].

Також важливе значення на формування державноцерковних відносин, становище релігійних організацій мала Постанова «Про релігійні об'єднання» (8 квітня 1929 р.). Нею запроваджувалася процедура реєстрації релігійних громад, служителів культу, керівників центрів релігійних об'єднань, а також визначався порядок використання ними культових споруд і майна. Цей документ забороняв релігійним організаціям створювати каси взаємодопомоги, кооперативи, виробничі об'єднання, надавати матеріальну підтримку своїм членам.

Функції контролю та нагляду за діяльністю релігійних об'єднань покладалися на органи влади, які здійснювали їх реєстрацію. За порушення встановлених положень і норм релігійні об'єднання знімалися з реєстрації, а їхня діяльність заборонялася [2].

Встановлений порядок на практиці виявився надмірно бюрократизованим.

На основі цих, а також партійних документів розроблялася і впроваджувалася головна мета радянської політики – знищення церкви, як ідеологічного конкурента. Її реалізація здійснювалася шляхом масового закриття храмів і молитовних будинків, витіснення релігії з усіх сфер суспільного життя, обмеження її рамками індивідуальної свідомості та побутової сфери та інше.

Наслідком цієї політики стало те, що на середину 1980-х років рівень релігійності серед дорослого населення СРСР залежно від регіону становив 1520%, релігійність серед молоді не перевищувала 3%.

В умовах масштабних суспільно-політичних перетворень, що відбувалися у СРСР наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., тоталітарна радянська політика щодо релігії і церкви зазнала краху.

23 квітня 1991 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який суттєво вплинув на релігійну ситуацію в Україні. Цим законом визначалися основні засади і принципи державно-церковних відносин, права та обов'язки держави щодо вірян і релігійних організацій, а також вірян і релігійних організацій щодо держави.

Важливе значення мало закріплення на законодавчому рівні таких положень і принципів як відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави і школи від церкви.

Зважаючи на тяжку радянську релігійну спадщину, одним із завдань закону було «подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви» [3].

Важливим було те, що релігійним організаціям надавалося право участі у громадському житті, провадження ними суспільно значущої діяльності, використання нарівні з громадськими об'єднаннями засобів масової інформації.

На громадян, які працювали у релігійних організаціях та на створених ними підприємствах, поширювалася дія законодавства про працю, оподаткування, державне соціальне страхування.

Після проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України у неї з'явилися нові можливості для побудови відносин між церквою та державою, церквою та суспільством.

Стратегія держави на повноцінне забезпечення релігійних прав і свобод надалі знайшла своє відображення у Конституції України (1996 р.). Деякі положення, що містилися у Законі України «Про

свободу совісті та релігійні організації» (відокремлення церкви від держави і школи від церкви, право кожного на свободу совісті і віросповідання, випадки його обмеження та ін.), були закріплені на конституційному рівні. Релігійний плюралізм в українському суспільстві визначався конституційною формулою – «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [4]. У разі, коли виконання військового обов'язку суперечило релігійним переконанням громадянина, Основний Закон надавав право заміни його альтернативною (невійськовою) службою⁴. Порядок проходження цієї служби визначався Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» [5].

З урахуванням поліетнічності та поліконфесійності українського суспільства, держава взяла на себе конституційний обов'язок щодо сприяння розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України. З метою уникнення етнонаціональних та міжконфесійних конфліктів, забезпечення миру і злагоди в українському суспільстві, Конституцією України заборонялося «утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі».

Таким чином, в Україні з'явилася правова база для формування такої моделі державно-церковних відносин, яка передбачала надання широких релігійних свобод. Обмеження права на свободу совісті і віросповідання, відправлення релігійних культів, релігійну діяльність встановлювалися лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

На загальну релігійну ситуацію в Україні впливає наявність зв'язку між релігією і політикою. У політизованому українському суспільстві релігійні організації не можуть повністю бути поза політикою. Особливості взаємозв'язку релігії і політики на українських теренах полягають у поєднанні поліконфесійності із багатопартійністю, різному рівні політизації релігійних організацій, перебуванні їх під впливом певних політичних сил. Особливо чітко дія релігійного чинника у політичній сфері України виявляється під час виборчих кампаній – місцевих, парламентських, президентських. Хоча відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій, не надають їм фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів [3], чимало з них систематично виступають на боці певних політичних сил. Крім того, керуючись положенням вищезазначеного закону, згідно з яким «священнослужителі мають право

на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами» [6], чимало служителів культу беруть участь у виборах.

Важливо зазначити, що небезпека політизації релігійноцерковного життя в умовах сучасної України полягає у можливості перенесення форм і методів політичної боротьби у релігійне середовище, що може призвести до посилення релігійного протистояння.

Останнім часом у релігійноцерковному житті України відбулися грандіозні суспільно-політичні події, які суттєво вплинули на загальну релігійну ситуацію, серед яких, Майдан, анексія Криму, окупація Донбасу.

Активною суспільною силою релігійні організації показали себе у часи Майдану. Чимало з них стали на бік протестувальників, зайняли патріотичні позиції. Особливу активність при цьому виявляли православні, що належать до Української православної церкви Київського патріархату та Української автокефальної православної церкви, греко-католики, протестанти, мусульмани, юдеї та інші. Священнослужителі цих релігій здійснювали духовну опіку учасників Майдану, проводили спільні богослужіння, виконували релігійні обряди, виголошували патріотичні проповіді, надавали допомогу та притулок пораненим тощо.

Під час Майдану низку заяв і звернень до влади, вірян, всього українського народу, спрямованих на захист мирних акцій, зробила Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій.

Учасників Майдану підтримували не лише українські релігійні організації, а й глави найвпливовіших церков світу та міжнародні релігійні організації – папа Римський Франциск, Вселенський патріарх Варфоломій, Конференція Європейських Церков.

По особливому у цій ситуації поведилася Українська православна церква. Тодішній її глава митрополит Володимир у заяві у зв'язку з подіями на Майдані, закликав українців робити все, щоб політичний процес не виходив за межі Божих заповідей і християнської моралі, за межі Конституції і законів України [6]. При цьому він засудив дії священнослужителів, які на Майдані «займаються нецерковною справою» [7].

Складна релігійна ситуація склалася на території анексованого Криму. Представники кримської влади, грубо порушуючи свободу совісті і віросповідання, вдавалися до політичного та морально-психологічного тиску на українців, кримських татар, які займають проукраїнські позиції. Мали місце непоодинокі факти переслідувань, затримань, побиття представників Української православної церкви Київського патріархату, Української греко-католицької церкви, мусульман з-поміж кримських татар. Політика щодо представників цих релігій спрямована на їх витіснення з Криму.

Особливо у скрутному становищі опинилися кримські татари, їхні релігійні організації, оскільки російська влада здійснює на них всілякі гоніння: з політичних і релігійних мотивів переслідує вірян, проводить обшуки у мечетях, закриває їхні духовні навчальні заклади тощо. На противагу Духовному управлінню мусульман Криму, яке продовжує перебувати на лояльних до України позиціях, створено альтернативний релігійний центр – Таврійський муфтіят. Це змусило кримських татар, зокрема тих, хто виїхав з півострова на материкову Україну, до перенесення офісу Духовного управління мусульман Криму із Сімферополя до Києва.

Крім того, релігійна ситуація у Криму значно ускладнилася у зв'язку із запровадженням Російською Федерацією обов'язкової перереєстрації усіх юридичних осіб, включаючи й релігійні організації. Запропонована процедура передбачає обов'язкову наявність російського громадянства для тих, хто реєструє релігійну організацію як юридичну особу, та дотримання значної кількості бюрократичних вимог. У зв'язку з цим під загрозою свого подальшого існування опиняються всі проукраїнські релігійні організації.

До значного ускладнення релігійної ситуації призвели події на окупованих територіях Донбасу. Тут спостерігаються значні обмеження релігійних прав і свобод людини. Проголосивши пануючою у донецькому регіоні Російську православну церкву, бойовики проводили рейди з ліквідації інших конфесій, захоплювали і громили їхні культові споруди, нищили церковне майно. Найбільшою мірою постраждали від таких дій Українська православна церква Київського патріархату, Українська греко-католицька церква, Римо-католицька церква, протестантські громади. Бойовики докладають усіх зусиль для витіснення цих церков і релігійних організацій із підконтрольної їм території. У таких умовах представники цих церков та релігійних організацій змушені або залишати ці території, або йти у релігійне підпілля.

Таке ставлення сепаратистів до вірян інших конфесій є грубим порушенням не тільки релігійної свободи, а й основоположного права людини – права на життя. Саме так кваліфікуються дії бойовиків Донбасу у звіті Державного департаменту США про стан релігійних свобод у світі за 2014 рік [8].

Як у часи Майдану, так і під час окупації Донбасу особливу позицію зайняла Українська православна церква. Її священнослужителі на окупованих територіях підтримують сепаратизм і сепаратистів, благословляють керівників самопроголошених республік, беруть участь у заходах, які вони проводять, і навіть у бойових операціях.

При цьому ніякого осуду свого церковного керівництва вони не отримали, оскільки сам глава церкви митрополит Онуфрій займає проросійську позицію. У той час, коли багато країн світу визнали і засудили російську окупацію та агресію проти України, він продовжує повторювати штампи кремлівської пропаганди про «братовбивчий конфлікт», «громадянську війну» в Україні. Викликом українському суспільству 8 травня 2015 р. стала демонстративна відмова його, а також духовних осіб, що його супроводжували у Верховній Раді України, вшанувати Героїв України, які захищали територіальну цілісність держави. Як бачимо, церкви, релігійні організації, віряни в Україні по-різному реагували і продовжують реагувати на події на Майдані, у Криму, Донбасі. У кінцевому підсумку ця реакція відображає їхнє ставлення до української держави, її незалежності, територіальної цілісності.

Події на Майдані, у Криму, Донбасі спричинили в Україні таке явище як зміна юрисдикції релігійними організаціями, що виявляється у формі переходу громад Української православної церкви Московського патріархату до Української православної церкви Київського патріархату. За останні два роки здійснено 60-70 таких переходів. Набуває також обертів кампанія про зміну юрисдикції православних святинь в Україні, зокрема Києво-Печерської лаври. Це пов'язано з тим, що Українська православна церква Київського патріархату більшою мірою відповідає національним і політичним устремлінням українців, ніж Українська православна церква Московського патріархату.

Суспільно-політичні події останнього часу призвели до того, що на більшості території України право на свободу совісті і віросповідання забезпе-

чується повною мірою, тоді як у Криму та на окупованих територіях Донбасу значно обмежуються.

Докорінна зміна після Майдану української влади (президента, уряду, парламенту) дала можливість врегулювати питання та розв'язати нагальні проблеми відносин держави і церкви, релігійноцерковного життя, які тривалий час не вирішувалися.

Так, після довгих дискусій почали розв'язуватися проблеми капеланства. Зокрема, на законодавчому рівні врегульовані питання щодо організації та порядку здійснення душпастирської опіки засуджених, спеціальної підготовки священнослужителів (капеланів) для проведення цієї роботи, а також визначені обов'язки адміністрацій установ виконання покарань щодо забезпечення права на свободу совісті і віросповідання позбавлених волі осіб.

Значна робота ведеться також по створенню та законодавчому закріпленню інституту військового капеланства. Зокрема, Міністерством оборони України розроблено і затверджено «Положення про службу військового духівництва (капеланську службу) у Збройних Силах України», де визначаються засади, принципи та напрями діяльності, головні завдання цієї служби, права і обов'язки військових священників, врегульовуються питання їх взаємодії з органами військового управління [9].

У 2015 р. Верховною Радою України було прийнято закон, який надає релігійним організаціям право на заснування навчальних закладів різного рівня – від дошкільних до вищих [10].

Висновки. Отже, модель державно-церковних відносин в Україні складалася протягом багатьох десятиліть, але навіть на сучасному етапі розвитку на ній залишається відбиток минулого і наслідки впливу радянської політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Об отделении церкви от государства и школы от церкви : Декрет СНК РСФСР // Собр. Узак. РСФСР, 1918. – № 18. – С. 263.
2. Постановление ВЦИК та СНК РСФСР «О религиозных объединениях» // Собр. Узак. РСФСР. – М. : НКЮ, 1929. – № 35. – С. 474–483.
3. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
5. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст. 188.
6. Комсомольська правда в Україні // Політика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kr.ua/politics/426696mytropolytvladumyrobatyysiakmytynhuuischymypolytykam>.
7. Релігія в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/uploads/posts/201404/1398871633_0.png.
8. Релігія в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/articlesbytag?tag=3361>.
9. Законодавчі аспекти запровадження душпастирської освіти. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main>.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів : Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 31, ст. 294.